

ZORICA MRŠEVIĆ
Institut društvenih nauka, Beograd
zorica.mrsevic@gmail.com

Pravo glasa žena

Apstrakt

Ovaj rad razmatra zalaganje Ksenije Atanasijević za dobijanje prava glasa za žene u periodu između dva svetska rata, čime se širi spoznaja i svest o njenoj, za to vreme, izuzetnoj doslednosti borbe da žene postanu ravnopravne. Zastupala je ideju zasnovanu na nespornim principima poštovanja ličnosti, nezavisnosti i čovekovog dostojanstva, da je svako ljudsko biće neprikosnoveno i da ima prava da na pun i neometan način razvije sebe. Pokazalo se da snaga javnog angažmana, u koju je verovala, predstavlja dobitnu strategiju, iako je pravo glasa za žene tada izgledalo nemoguće, ali će već u drugom periodu, nemoguće postati realnost. U tekstu se prezentira evropski politički kontekst koji je posle Prvog svetskog rata bio momenat značajnog poboljšanja pravnog i društvenog položaja žena, koje anahrono domaće društvo nije sledilo. Sledi analiza domaće situacije i prezentiranje argumenata i protivnika prava glasa za žene, aktivnosti tadašnjeg ženskog pokreta čija je članica bila i Ksenija Atanasijević, kao i prezentacija njene argumentacije u prilog ostvarenja, tog osnovnog političkog prava žena. Time ovaj rad spada u niz radova, kojima se u poslednje vreme obavlja specifično „nastanjivanje“ žena u istoriji, odnosno ponovo razotkrivanje njihovih likova, angažmana i istorijskih doprinosa.

Ključne reči: pravo glasa žena, feminizam, ženski pokret, protivnici, snaga javnog angažmana, „nastanjivanje“ žena u istoriji

Uvod

■ Brojne žene su, u prošlosti Srbije, dale značajan doprinos srpskoj kulturi, među njima je i Ksenija Atanasijević. Iako prognana sa Univerziteta, bila je prisutna i uvažavana u progresivnom delu javnog života Srbije. Mnoge su bile stvarno poštovane pa i slavne za svog života, ali kao da su nestale iz savremenog javnog pamćenja. One su bile poznate tokom života i neposredno nakon svoje

smrti. O njima se pisalo u tadašnjoj periodici, leksikonima i enciklopedijama, njima su posvećivane antologije, knjige.

I Ksenija, kao i čitava plejada istaknutih žena, gotovo je pala u zaborav. Ali one nisu bile slučajno zaboravljene, već su bile sistematski i dosledno ignorisane od onih činilaca u društvu koje su u pojedinim periodima imali društvenu moć i javne funkcije kojima se kodifikuje i promoviše znanje (Tomić, 2018: 376–388). Isključivane su, iz obrazovnog i kulturnog sistema, umetnice, književnice, istoričarke, kritičarke, filozofkinje, kao da ih nije bilo, dosledno marginalizovane, dok nisu postepeno nestale iz javnog pamćenja.

Brisanjem velikanki iz zvanične srpske istorije zatamnjen je veliki deo znanja o prošlosti, poput važne činjenice da je u tom periodu uspostavljena konstruktivna veza između obrazovanja, feminizma i napretka srpskog društva. Na delu je možda ne uvek vidljiva, ali zato vrlo efikasna maskulinocentrična moć kontrolisanja javnog pamćenja i muška koncepcija kulture koja ženama ne priznaje uloge herojstva, akcije, direktnog suprotstavljanja, uzora novim generacijama (Stevanović, 2019).

Ovo je podsećanje da je dr Ksenija Atanasijević bila značajna srpska filozofkinja, misliteljka i prevoditeljka antičkih filozofskih dela. Bila je prva žena koja je doktorirala u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca i bila izabrana u zvanje docenta na Beogradskom univerzitetetu.¹ Pored toga, bila je izrazito društveno angažovana u prvoj polovini XX veka u Jugoslaviji, na polju ravnopravnosti i emancipacije žena, kao i u borbi protiv rata, fašizma i antisemitizma.

Vreme aktivnosti Ksenije Atanasijević u prvoj polovini dvadesetog veka bilo je vreme velikih borbi za pravo glasa žena širom sveta, a posebno u Evropi, koje je rezultiralo postepenim uvođenjem prava glasa u pojedinim zemljama. Ipak, žensko pitanje, uopšte, a sa njim i pravo glasa žena, ostalo je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca na marginama interesovanja javnosti i relevantnih činilaca. U javnosti su mnogo glasnjiji bili protivnici i njihovi protivargumenti. Pominjani su nezrelost, emotivna krhkost žena, ukazivalo se na neophodnu zaštitu žena od surovosti političke arene, na navodnu nesposobnost žena, njihovu

¹ Da je bila muškarac dobila bi čestitke i ovacije.

subjektivnost, prevagu osećaja nad razumom, isticano je odsustvo praktične potrebe za ženskim pravom glasa, pretpostavljalo se i da bi narod teško prihvatio pravo glasa žena, jer ono ne odgovara interesima i potrebama naroda. Sve se to čulo u tadašnjem javnom diskursu. Navodilo se i da za to nije pravi, dobar istorijski trenutak, jer dobijanje prava glasa treba prepustiti postepenom, evolutivnom razvitku, ali i da ono „nije prirodno“ jer žene nisu samostalne. Kao i mnogo puta do danas isticano je da nije politički momenat, ili nije mesto jer žene imaju pravo glasa u razvijenim državama, koje su rešile nacionalne odnose i imaju konsolidovane odnose sa susedima, a navodno, ni one ga neće „ni same žene ga ne traže, tj. ne žele, uostalom trezvenim ženama politika nije najvažnija u životu“ (Drakić, 2019: 106).

Iako aktivna u tom društvenom kontekstu, Ksenija se nije predavala i nije odustajala u svom angažovanom optimizmu. Smatrala je da ipak, izlaza i spasenja mora biti, jer je moralna obaveza verovati, da je život čoveku dat da ga provede u nepopustljivoj borbi protiv svih izlišnih bolova, porobljavanja i pritešnjavanja, u stvaralačkom radu, nezavisnosti od svih stega, altruističkom zračanju i isceliteljskoj lepoti (Atanasijević, 1941).

Kao pravi antipod tom mizoginom društvenom i političkom kontekstu bila je Ksenijina osnovna filozofska, antropološka, ontološka ideja, da su sva ljudska bića jednaka i da je ljudska ličnost prema tome neprikosnovenena. Iz tog osnovnog stava proističe i njen feminizam i njen antifašizam i njena borba protiv antisemitizma kao i njen ogroman društveni angažman (Vuletić, 2011: 177).

Iz današnje perspektive, Ksenija Atanasijević je iznenađujuće relevantan kritički mislilac, gotovo savremenica našeg XXI veka. Izgleda nam kao da ona govori i o vremenu u kojem živimo, a ne samo o vremenu u kojem je živela. Uzimajući u obzir svako ono dobro za koje se zalagala, možemo je smatrati našom savremenicom. Ukazivala je da usavršavanje i ispravljanje života u socijalnom smislu, preciznije rečeno, u pravcu ukidanja svega što dopušta zloupotrebu jednoga čoveka od strane drugog, predstavlja stvar neminovne i neizbežne evolucije čovečanstva. Kao što je bila jasna, tom cilju može odvesti samo kolektivna delatnost i sveopšte svesno ljudsko učešće, što bi i danas teško moglo da se opovrgne.

Sve što se danas napiše i javno kaže o liku i delu Ksenije Atanasijević, predstavlja akt suprostavljanja pomenutom razornom procesu ignorisanja i nje i mnogih značajnih žena iz srpske prošlosti, kao mehanizmu antiznanja, antiepistemologije kao veštine udaljavanja od činjeničnog stanja. Kada se sećamo Ksenije, ispravljamo iskrivljena znanja i svesno izbegavanje i omalovažavanje istaknutih žena u srpskoj istoriji, otvaramo oči nad naučnim i drugim izvorima o njima. Otkrivanje množine, još uvek postojećih podataka, deo je nepristajanja na postojeće kanone i obrasce studijskih programa, i srpske književnosti i istorije. Zaborav koji još uvek prati lik i delo Ksenije Atanasijević razotkrivamo danas kao čistu manipulaciju pamćenjem, kao deo epistemicida – zatiranje postojećeg znanja, memoricida – ukidanje sećanja na značajne žene, pa i matricida, tj. ignorisanje nasleđa žena od strane samih žena.

Pravo glasa žena u evropskom kontekstu

Iako se Prvi svetski rat smatra prelomnim momentom za pravo glasa žena, i pre toga su žene, određenog višeg staleža i imovinskog statusa, u nekim evropskim zemljama postepeno, još u osamnaestom i devetnaestom veku dobijale ograničeno pravo glasa; ograničavano u to vreme i muškarcima zbog njihove rase ili obrazovno-imovinskog statusa (Bok, 2005: 235); pre uvođenja opšteg prava glasa. Na primer, Švedska je prva zemlja u kojoj je u periodu između davnih 1718. i 1771. postojalo pravo glasa za žene koje su bile članice esnafa i plaćale porez. U Poljskoj 1795, a 1863. u Finskoj žene, koje su plaćale porez, glasale su na lokalnim seoskim izborima i 1872. na lokalnim gradskim izborima. Žene koje su plaćale porez i bavile se „naučenim profesijama“ (za koje je potrebno školovanje) dobile su pravo glasa i pravo da se kandiduju za mesto u parlamentu 1864. u Bohemiji (Češka). Od ograničenog, postepeno se prelazilo na opšte pravo glasa. U Finskoj je opšte pravo glasa za žene i muškarce, bez obzira na imovinsko stanje, stalež i rasu, omogućeno još 1906. U Danskoj 1908. na lokalnim izborima, a 1915. za sve žene. U Norveškoj su 1913. sve žene dobile pravo glasa.

Retke su bile države u kojima je ženama, pre Prvog svetskog rata, bilo priznato pravo glasa. Po završetku svetskog rata, međutim, promena u stavu prema tzv. ženskom pitanju bila je evidentna. Žene su u Prvom svetskom ratu odigrale značajnu ulogu, održavajući privredu svojih zemalja, pokazavši svoje sposobnosti u tim odsudnim trenucima za čovečanstvo, te se kao logičan sled događaja pretpostavljalo pravno priznanje tog prava koja su uživali muškarci. Društvena uloga žene postala je markantnija, što je izazvalo evoluciju pitanja o ostvarenju ženskog prava glasa u periodu posle Prvog svetskog, tzv. Velikog rata. Izuzetak nisu više bile države, u kojima su ženama bila data politička prava, nego države, u kojima im ta prava nisu bila data. Ratne godine predstavljale su prekretnicu koja je ženskom pokretu donela snagu i ohrabrila ga da krene u borbu za politička prava žena (Drakić, 2019: 108). U svim zemljama je pitanje ženskih prava izneto u javni i politički diskurs, gde je postalo sastavni deo aktivne unutrašnje politike, vidna tačka u programima političkih stranaka, što se završilo u mnogim zemljama priznanjem osnovnog političkog prava ženi: prava glasa.

Posle Prvog svetskog rata više država je svojim ustavima garantovalo ženama biračko pravo pod jednakim uslovima kao muškarcima, npr. SAD, Kanada, Sovjetski Savez, Nemačka, Austrija, Čehoslovačka, Poljska, Litvanija, Estonija, Holandija, Španija, Luksemburg. U Engleskoj je do 1928, za uživanje biračkog prava od strane žena bio zadržan uslov – navršenih 30 godina života. U Belgiji, Rumuniji i Mađarskoj, žene su pravo glasa mogle koristiti pod specijalnim uslovima – samo na lokalnim izborima, i ukoliko su im muževi ili sinovi poginuli u ratu. Postalo je jasno, kao što su isticali tada jugoslovenski komunisti, da „prava i istinska jednakost muža i žene postoji i moguća je jedino u zemljama socijalizma – SSSR-u i u budućim zemljama narodnih demokratija gde će da se izgrađuje socijalizam.“ Žene su dobile pravo glasa: u Turskoj 1930; u Portugaliji (ali sa imovinskim kriterijumom) i Španiji 1931, a 1934. u Portugaliji za sve žene; Bugarska je 1938. omogućila pravo glasa samo za žene koje su majke, a 1944. za sve; Rumunija 1939. sa ograničenjima i za muškarce i za žene koje su više pogađale žene; po završetku Drugog svetskog rata 1945. sve žene su dobile pravo glasa - u Francuskoj, Jugoslaviji i Bugarskoj.

Domaći kontekst

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca žene nisu imale pravo glasa. U Vidovdanskom ustavu te države iz 1921. bilo je propisano da će se o ženskom pravu glasa rešiti odgovarajućim zakonom (Drakić, 2019: 84). Iako je delovalo da bi ujedinjenje moglo uvesti ravnopravnost žena na polju biračkog prava, između ostalog i jer je sedam žena iz Vojvodine učestvovalo u Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu novembra 1918. godine, Zakonom o izboru narodnih poslanika iz 1919. raspršene su nade žena da će u novoj državi konačno dobiti pravo glasa (Arsić, 2019: 68). Postoje mišljenja da je vodeća politička elita ideju o davanju prava glasa ženama odbacila još tokom procesa utvrđivanja ustavnih rešenja, čime je za više decenija posle toga zakonodavac bio nesklon da ga usvoji (Markov, 2001: 17).

U narodu se o tom pitanju u to vreme malo govorilo, štampa je o tome retko pisala, u Skupštini se retko pokretalo, i to uglavnom u formi osporavanja. Žene, koje su se za njega zalagale „odabrane četice intelektualki“ (Božinović, 1996: 123), nisu imale pristup javnosti. Uključivanje žena u društveni i politički život Jugoslavije nailazio je na velike otpore. Kao jedan od najpoznatijih primera može da se navede i slučaj Ksenije Atanasijević.

Bila je to svojevrsna borba sa vetrenjačama, u stvari ne tako malobrojne, grupe žena koje su u okviru ženskih udruženja pisanjem angažovanih članaka, organizovanjem predavanja i upućivanjem apela i rezolucija nadležnim organima, pokušavale da u jednom društvu dominantno patrijarhalnih shvatanja, polovinu njenog stanovništva uključe u proces donošenja odluka, koje su se ticale svih građana (Drakić, 2019: 91). Danas je recimo teško zamisliti da žene koje se bore za zaštitu ljudskih prava ni same nemaju to elementarno pravo, pravo glasa, tj. da ne mogu makar u tom osnovnom obliku da učestvuju u političkom životu zemlje. Zato anegdotalno zvuči činjenica da su kod nas žene prvo dobile pravo da se bave advokaturom 1929. (Zakon o advokatima za Kraljevinu Srba Hrvata i Slovenaca), da bi tek dosta posle toga dobile pravo glasa.

Na osnovu ubeđenja da je žena inferiornija od muškarca, zakonodavac Srpskog građanskog zakonika ženu je stavio u određeni položaj iz ekonomskih razloga – da bi sprečio ćerku da

nasleđuje očevu imovinu i izbegao rasparčavanje imanja, i iz etičkih pobuda – jer je po patrijarhalnoj logici muško dete u svakom pogledu bilo vrednije. U Skupštini nije bilo žena koje bi mogle da se suprotstave takvom ozakonjavanju diskriminacije nepravde.

Muška javnost: snažni protivnici i retki saveznici

Poslanik koji je 1920. govorio u ime Narodnog kluba, pohvalio je uvođenje opšteg prava glasa nezavisno od školske spremlje i imovinskog statusa, ali je potom, sa izvesnom rezervom, „trezveno“ zaključio „da je opće pravo relativan pojam jer se ono još ne odnosi na žene; to treba prepustiti evoluciji i takvu bi novinu narod teško shvatio“. Demokrate su načelno bili za izjednačavanje ženskog i muškog biračkog prava, ali su smatrali da tadašnji politički trenutak nije bio odgovarajući, s obzirom na to da raspoloženje širokih slojeva naroda, u vezi s tim pitanjem, nije bilo poznato. Stoga je stav demokrata bio da rešavanje pitanja ženskog prava glasa treba prepustiti Ustavotvornoj skupštini.

Tokom rasprave o izbornom zakonu poslanici Radikalne stranke u Privremenom narodnom predstavništvu dosledno su zastupali načelni stav svoje stranke, navodeći da bi bilo „neprirodno“ dati ženama političko pravo, jer ga one ne bi koristile s obzirom na to da su se nalazile u podređenom ekonomskom i društvenom pogledu. Žena je po kazivanju poslanika Radikalne stranke nesposobna da samostalno rasuđuje i politički istupa – podložna je raznim uticajima kao npr. uticaju katoličke crkve ili islama, a u Srbiji uticaju muža. Osim toga, žene u Srbiji i ne traže biračko pravo! Sa radikalima su se slagali poslanici Narodnog kluba, po njihovom mišljenju „žensko pravo glasa treba prepustiti evoluciji i nema smisla naturivati im pravo koje ne žele“.

Na potrebu da žene iskažu svoju političku volju gledalo se sa neodobravanjem i podsmehom, u čijoj osnovi je stajalo uverenje da one takvoj ulozi nisu intelektualno dorasle. Ninko Perić se dotakao i ženskog biračkog prava: „Ustav nije mogao u ovom momentu proklamirati princip da lica ženskog pola imaju prava glasa. U tom političkom momentu ipak je uspeh bio makar u tome, što je ostavljeno zakonodavcu, da razmisli o ovome pitanju i da eventualno može taj princip usvojiti. Većina u Ustavotvornoj

Skupštini, a i većina naroda i muškoga i ženskoga pola nalazi da je to za sada nepotrebno i da za sada ne odgovara ni interesima naroda.”

Princip postepenosti u ostvarivanju biračkog prava za žene podržavala je i Radikalna stranka. Na predavanju koje je održao u maju 1926. dr Lazar Marković je, elaborirajući temu, zaključio da teške unutrašnje prilike nisu dozvolile da se političke stranke intenzivno bave pitanjem učešća žena u politici, te da takva privilegija pripada državama koje su rešile nacionalna pitanja i koje imaju konsolidovane odnose sa drugim zemljama. Marković je izneo svoje uverenje da je svaka, kako se izrazio, „trezvena žena“ svesna toga da joj politika nije najvažnija u životu, te da je „ustav ženama otvorio vrata u političku arenu, ali je potrebno da žene razmisle da li će ući odmah i kako“.

Ustav Kraljevine iz 1921. sadrži odredbu o opštem biračkom pravu i po prvi put se javlja odredba o pravu glasa žena. Ipak, Ustav tada nije garantovao ženama pravo glasa, upućujući ih na čl. 70 (da će zakonski biti rešeni detalji o ženskom pravu glasa). Dugo se čekalo na taj Zakon i tek 1939. je priznato pravo glasa ženama u Srbiji, zakonski. Ono se do Drugog svetskog rata nije realizovalo zbog proglašenja diktature i ukidanja građanskih prava, tako da nisu održani ni jednom izbori.

Toliko dugo čekanje na zakonsko priznavanje prava ženama da glasaju, može se verovatno pripisati ne samo bojazni političkih strana od hipotetičke emotivne nepredvidljivosti, klerikalizma i konzervativizma ženskih birača, već i uticajnim javnim ličnostima toga vremena. Tim moćnim protivnicima omogućavanja prava glasa ženama, tadašnji ženski pokret i pojedinke nisu mogle ravnopravno da se suprotstave. Jedan od njih je bio i Milenko Vesnić, koji je pripadao tzv. „evropskim radikalima“, ljudima visokog obrazovanja i modernih političkih afiniteta, koji vrednosti građanskog društva uglavnom nisu dovodili u pitanje (Popović-Obradović, 2008: 233). Vesnić je inače, kao ministar pravde i predsednik vlade dao možda ključni doprinos uspostavljanju modernih državnih institucija po ugledu na razvijene evropske demokratije, pa se smatra neimarom moderne Srbije. Bio je univerzitetski profesor, evropejski orijentisan erudita, ambasador, poznat i kao „gran senjor srpske diplomatije“ (Vesnić mlađi, 2008). Smatrao je da je uskraćivanje ženama prava glasa način da se majke, kćeri, sestre,

zaštite od prljave i surove političke arene, u kojoj se ne biraju sredstva u političkim borbama.

Još značajniji protivnik ženskog prava glasa, u periodu između dva svetska rata, bio je i nesumnjivo veoma uticajan profesor prava, Slobodan Jovanović. Kao vodeći pravni teoretičar, godinama se na svim mestima zalagao protiv tog prava za žene i najverovatnije su upravo njegovi argumenti usporili do onemogućavanja pravo glasa žena (Mršević, 2011: 76). Smatrao je da naš Ustav zapravo ne ukida pravo glasa ženama, jer one do sada to pravo i nisu imale, štaviše on ostavlja zakonodavnoj Skupštini da ona donese svoju odluku: da li će biti potrebno i korisno da se to pravo da ženama ili ne. Jednakost pred zakonom treba uzeti u smislu jednakosti klasa, a ne u smislu jednakosti polova. „Ustav nije proglasio ravnopravnost čoveka² i žene; pravni položaj žene ostavljen je zakonodavcu da uredi“ (Jovanović, 1995: 503–504). A u svome kapitalnom delu „Država“ iz 1922. (Jovanović, 1990: 298–299) iznosi argumente protiv i za omogućavanje ženama pravo glasa (Mršević, 1994: 22–24). On se pre svega pitao, da li iz načela opšteg prava glasa izlazi da to pravo treba dati i ženama, kao i „ljudima“ (kako Jovanović naziva muškarce), da bi potom dao obimno argumentovan negativan odgovor.

- 1) Celim kulturnim razvitkom čovečanstva izvršena je podela posla između čoveka i žene, tako da se čovek bavi opštim stvarima, a žena kućevnim. Navikavana vekovima da se kreće u uskom porodičnom krugu, odgajivana u porodičnom egoizmu, žena nema onih sposobnosti koje se zahtevaju za upravljanje državom. Upravljači državom se moraju uzdići iznad porodičnog egoizma, jer je to znatno šira grupa od porodice.
- 2) Žena može biti nije manje inteligentna od čoveka; naročito se može reći da joj ne nedostaje praktična inteligencija, ali je ona subjektivnija od čoveka. Kod nje su osećaji jači od razuma, zato ona ne bi bila na svom mestu u državnoj upravi, koja se vodi na strogo intelektualan način, potpuno objektivno i pravedno, bez ikakvih ličnih obzira,

² Slobodan Jovanović koristi termin čovek i ljudi za muškarce. Iako deluje na prvi pogled diskriminišuće to jezičko izdvajanje žena iz kategorije „ljudi“, to je bio način izražavanja toga doba. I sama Ksenija Atanasijević takođe govori o čoveku i ženi, bez diskriminativnih namera.

s jednom poslovnom neumitnošću iz koje je svaka osećajnost isključena.

- 3) Pošto jedna u suštini vojna ustanova, država ne leži na ženi nego na čoveku, žena koja nije vojnik ne može biti birač.
- 4) Žensko pravo glasa ne bi odgovaralo nikakvoj praktičnoj potrebi. Čovek i žena ne predstavljaju rivalske klase. Zbog porodičnih veza koje između njih postoje, čovek i žena su solidarni u socijalnom smislu. Nema opasnosti da će ljudi svoju političku nadmoć upotrebiti na ugnjetavanje i eksploataciju žena. Na primer, u današnje vreme muškog prava glasa, isključivo muški Parlament je doneo mnoge zakone radi zaštite žena.
- 5) On se zalaže za opšte, ali nejednako prava glasa, kao izbornog sistema u kome se uspešno odbacuje ono što je u opštem pravu glasa loše, a zadržava ono što je dobro. U tu svrhu, potrebno je, kako ih naziva, višim društvenim redovima, dati naročita jemstva na račun nižih, da od njih ne budu nadglasani. To se odnosilo na siromašne i neobrazovane, ali i na žene. Naime, ako bi se uvelo žensko pravo glasa, moglo bi se desiti da vlada ostane bez potrebnog autoriteta. Vlada oslanjena na pretežno ženske glasove ne bi imala moralnog oslonca, jer je kod ljudi duboko ukorenjeno nepoverenje prema političkim sposobnostima žena. Takva vlada ne bi imala ni onog autoriteta koji daje fizička snaga, jer se oslanja na slabi, a ne jaki pol. Zbog pristustva tajnosti glasanja, uvek bi zapravo bilo neizvesno da li je većina glasova poreklom ženskih ili muških, pa bi ostalo neizvesno da li je vlast pobedila na izborima većinom muških ili ženskih glasova. Vladin autoritet više ne bi nikada bio nesporan.

U prilog prava glasa ženama, Jovanović lapidarno nabroja nekoliko slabih argumenata, svakako nedovoljnih da budu balans prethodnim, kojima se to pravo ženama negira. Ali i ti blago podržavajući argumenti nisu detaljnije obrazloženi;

- 1) politička potčinjenost smeta ženi u njenom potpunom i harmoničnom razvitku,
- 2) zakoni pravljani od muških zakonodavaca ne daju ista prava ženama (ne štite je dovoljno od njegove seksualne

neobuzdanosti, u braku je žena potčinjena čoveku, neudata ima manju poslovnu sposobnost od muškaraca, nje ne pogreške protiv morala teže se kažnjavaju no muškarčeve i sl.).

Znatno umereniji je bio sociolog Đorđe Tasić, koji je svoj ambivalentan stav o ženskom pravu glasa, dosta mlakim i neubedljivim argumentima (žena je u političkom pogledu sposobna samo da bude dopuna muškarcu, ali ipak nema očigledne štete od ženskog prava glasa) približio protivljenju:

„Da nije, pak, suvišno žensko pravo glasa, može se dokazati time da žena po svojoj prirodi, po svojim psihološkim dispozicijama, može da dopunjuje čoveka u političkom pogledu. Po svemu, dakle, žena treba da dobije pravo glasa. Ako žena ne pokaže dovoljno aktivnosti u borbi za pravo glasa, to je znak da ne treba žuriti sa davanjem prava glasa, a ne da joj ga ne treba dati. Pošto imamo iskustva da ženino stupanje u politički život ne donosi nikakve očevodne štete, da se žena, ako se nije pokazala boljom, nije pokazala ni gorom i, štaviše, obećava koristi, treba je pustiti u politički život... Pustimo žene, jer naša je dužnost dati svakome ono što zasluđuje” (Pantelić, 2011).

Nisu, naravno, svi stranački akteri toga doba bili protivnici ženskih prava. Narodni ženski savez Srba, Hrvata i Slovenaca 18. maja 1925. uputio je zahtev Narodnoj skupštini za izjednačavanje muškaraca i žena u naslednom pravu:

„Narodni ženski savez upućuje Narodnoj skupštini molbu da se svi ženski srodnici, i u varoši i na selu, izjednače u pravu nasleda s muškim srođnicima. Narodni ženski savez poziva sve žene, sve majke kojima na srcu leži sreća svoje kćeri, isto kao i sreća sina, da prilože svoj potpis u što većem broju za ovu pravednu stvar.” U Skupštini je odbačen ovaj zahtev (Pantelić, 2011).

Poslanici Jugoslovenskog kluba, odnosno Slovenačke pučke (narodne) stranke zalagali su se za pravo glasa žena, a argumenti, kojima su obrazlagali svoj stav, nisu bili bez osnova:

„U našoj poljoprivrednoj državi žena je u privredi isti faktor kao i muškarac. Kod žene radnice to je još očitije, a kod žene intelektualke položaj je jasan. Ako se uskrati ženama biračko pravo, glasat će analfabeti, a učiteljice, liječnice i pravnice ne. Motiv uskraćivanja biračkog prava ženama je čisto stranački. Postoji bojazan da će žene pod utjecajem crkve u Sloveniji glasati za

Slovensku pučku stranku. To je čini se jedini razlog za uskraćiva-
nje ženskog biračkog prava“ (Drakić, 2019: 92).

Redak ali ipak zapažen glas bio je Jakova Jaše Prodanovića, ministra, političara, publiciste, književnika, koji je, u vezi „klerikalizma“ žena, izneo sledeće mišljenje: „Ali ja znam, i to je sigurno, da ako je žena pod uticajem reakcionarnih struja, ako na nju ima uticaja crkva, to je samo zbog toga što je žena sasvim odvojena od javnih poslova, što ona stoji pod tiranijom muža, što tražeći utehu svojoj duši ne nalazi je u javnim poslovima nego ide pred sveštenika“ i predložio: „Uvedite ženu u političku akciju, dajte joj pravo glasa, pa će ona onda videti gde je pravi interes i neće osta-
ti gde je do sada bila“ (Drakić, 2019: 93).

Iz svega rečenog, jasno je da su tzv. *roaring twenties* (gro-
moglasne dvadesete) dvadesetog veka, kako ih je nazivala Gizela Bok (Bok, 2005: 285), definišući pojavu nove evropske kulture koja je sve više prostora davala ženskom učešću na javnoj sceni³, zaobišle Kraljevinu SHS. Dok se u Evropi uveliko raspravljalo o ulozi (doduše i tamo još uvek retkih) žena članica parlamenta i izazovnim perspektivama donošenja zakona pod ženskim utica-
jem, Jugoslovenkama je i samo pravo glasa bilo nedostižno.

Ženski pokret

Krajem 19. veka žene Srbije su bile angažovane u ženskim organizacijama čija je prevashodna svrha bilo organizovanje humanitarnih i socijalnih aktivnosti. Dakle, još pre 1918. u svim zemljama buduće Kraljevine postojale su ženske humanitarne, verske, prosvetarske i profesionalne organizacije, sa izrazitim podelama na verskoj nacionalnoj osnovi. Ukoliko su neke od tih organizacija i sadržavale poneku od feminističkih ideja, ona je ostajala u drugom planu ili je potpuno zanemarena (Božinović, 1996: 100).

Između dva svetska rata osnova emancipacije žena bilo je obrazovanje i početak izlaska žena na javnu društvenu scenu, što je kao drugi faktor ženske emancipacije pratio i porast

3 Kako Bok navodi, tzv. nova žena u dvadesetim godinama dvadesetog veka sve češće je imala nove uloge, bila je zaposlena, studentkinja, sportistkinja, akademski obrazovana, estradna umetnica pevačica ili glumica.

zaposlenosti žena. Treći faktor je bilo udruživanje žena u različita udruženja radi vođenja aktivnosti, koje su u početku bile uglavnom tradicionalnog, humanitarnog tipa. Obrazovane žene iz viših društvenih slojeva, supruge i kćeri obrazovanih muškaraca i iz imućnih gradskih porodica, vodile su organizovane aktivnosti iz domena tzv. *filantropskog feminizma*⁴, tj. pružanja socijalne i zdravstvene pomoći ženama iz nižih društvenih slojeva. Takve aktivnosti doprinosile su i njihovom sopstvenom osvešćivanju, stvaranju i razvijanju organizatorskih sposobnosti i samosvesti o sopstvenim mogućnostima i kapacitetima za društveno aktivno delanje. Uticaj ovih organizacija bio je ipak ograničen, jer one nisu bile u stanju da okupe veći broj žena iz društvenih slojeva različitih od onog kome su same pripadale. Tipičan primer za tu vrstu aktivnosti bilo je Društvo za prosvetavanje žene i zaštitu njenih prava.

U međuratnoj Jugoslaviji, pored ranije formiranih, humanitarnih društava javljaju se i prve feminističke organizacije koje se zalažu za politička prava žena. O radu i organizovanju feminističkog pokreta u međuratnoj Jugoslaviji može se govoriti počev od 1919. dok je na osnivačkom kongresu u Ljubljani 22–23. septembra 1923. formiran ujedinjeni ženski politički pokret, *Feministička alijansa*. Nju su osnovali Ženski pokret iz Beograda i Sarajeva, Udruženje jugoslovenskih žena iz Zagreba i Splošno žensko društvo iz Ljubljane. Udruženja feministički orijentisanih žena su se od 1926. izdvojila od ostalih ženskih udruženja, posvećenih isključivo humanitarnom radu (Pantelić, 2011). Alijansa koja na prvo mesto stavlja borbu za pravo glasa, podnela je Ustavotvornoj skupštini rezoluciju, ali o njoj Skupština nije htela da raspravlja (Božinović, 1996: 112).

Beogradski ženski pokret je feminističko udruženje, čiji je deo bila i Ksenija Atanasijević. Ženski pokret je nesumnjivo prednjačio u svom vremenu, i tek će istorijska nužnost najbolje potvrditi ispravnost stavova svojstvenim njegovoj tadašnjoj ideologiji, pa se sada, u njegovoj budućnosti ozbiljno promišljaju njegove tadašnje zasluge. Vodeća ideja aktivnosti u okviru pokreta jeste suzbijanje ženske pasivnosti prema opštoj politici. Pravo glasa žena, kao ključna pretpostavka učešća žena javnom životu koju je

4 Termin koji se pripisuje Lidiji Sklevicki.

Ksenija Atanasijević u saglasju sa drugim članovima Ženskog pokreta tako predstavila, tada još uvek nije postojalo.

U Beogradu se 1919. formira „Društvo za Prosvetavanje žene i zaštitu njenih prava“ koje izvorno zagovara ideje feministkinja prvog talasa. Društvo okuplja žene bez obzira na njihov stepen obrazovanja, profesionalnu, versku, nacionalnu ili socijalnu pripadnost naglašavajući i tako da je obespravljenost žena univerzalna. Godinu dana po osnivanju Društvo je počelo da izdaje časopis „Ženski pokret“, koji će izlaziti punih osamnaest godina i biti jedno od najprogresivnijih ženskih glasila na ovim prostorima. Sve ove organizacije u Jugoslaviji delovale su na razne načine: predavanjima o položaju žena, izučavanjem pojedinih pitanja iz oblasti ekonomije, politike, istorije i sl. Organizovale su razne tečajeve i priredbe. One su s jedne strane povezane u ženski pokret i vrlo su intenzivno delovale na ostvarivanje programa ženske ravnopravnosti. Mnogi zahtevi feminiskinja tog prvog talasa su ostvareni tek nakon preuzimanja vlasti od strane KPJ, kao što je pravo glasa, pravo na obrazovanje i rad, pravo na nasleđivanje, vlastitu imovinu (Radović, 2013). Danas se zna da je to vreme kada su žene, iako lišene prava, uspele akcijama svojih organizacija i ličnim angažovanjem, da nezaustavljivo pokrenu tok istorije u pravcu dobijanja prava glasa, što se smatra klasičnim primerom uspešne alhemije političke istorije (MacKinnon, 1987: 3), tj. da male snage retkih aktera neznatnih resursa, dovedu do suštinskih promena.

Tadašnje političke partije ženama niti su otvarale mogućnosti da se politički aktiviraju niti su u svoje programe unosile pitanje položaja žena, tako da je jedino KPJ nudila ženama potpuno novu dimenziju ravnopravnog života. Ali Komunističkoj partiji je zabranjen rad 1921, pa su žene iz članica i simpatizerki prešle na rad uglavnom u društva za prosvetavanje žena, a mlađe nešto kasnije u Udruženje studentkinja Beogradskog univerziteta, koje je osnovano 1922. sa pravom rada samo na Beogradskom univerzitetu. Žensku stranku osnovala je grupa mladih intelektualki 1927, koje su bile nezadovoljne načinom rada i sporošću Ženskog saveza i Alijanse. Stranka je nastupila vrlo borbeno (Božinović, 1996: 116). Inače, Ženski pokret činile su uglavnom starije gospođe koje se nisu slagale sa tim osamostaljivanjem mladih komunistkinja iz svojih redova, kada su 1935. u Beogradu osnovale *Omladinsku sekciju ženskog pokreta*. Kritikovala ih je između ostalih i

Filozofkinja Ksenija Atanasijević, zato što su to organizovale bez njihovog znanja, a pod njihovim kišobranom (Pantelić, 2011). Omladinska sekcija ženskog pokreta, koja je osnovana 1935. u okviru društva Ženski pokret, bila je mesto gde su se okupljale studentkinje iz Udruženja studentkinja, mlade žene svih zanimanja, iz škola, kancelarija, fabrika, banaka, trgovina, iz raznih profesionalnih i sindikalnih organizacija i tu su one razmenjivale svoja iskustva i dobijale podstrek za rad.

Uprkos borbi koje su ženska udruženja vodila za izjednačenje žena sa muškarcima, žensko pitanje ostalo je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca na marginama interesovanja javnosti i relevantnih činilaca. Prilike ni tada nisu bile naklonjene nastojanjima ženskih organizacija, te pravo glasa na opštinskim izborima za žene nije bilo predviđeno u projektu zakona čije je usvajanje predstojealo. Kada je u Skupštini konstatovano da se ženama uskraćuje pravo glasa pošto to pravo navodno „žene ne traže, te da ničim nisu ‘zasvedočile’ koliko im je stalo do izbornog prava“, od strane tadašnjih ženskih udruženja upućen je jedinstveni „ogorčeni protest“ u pisanoj formi predsedniku Vlade i Skupštine. U njemu je navedeno da one traže „ista politička prava za ženu kao i za čoveka“. Obraćanje direktno piscima zakona, odnosno protivnicima ženskog prava glasa, završeno je rezigniranim zaključkom: „Vi ženama, i seljankama i varošankama, osporavate svaka prava, ne samo komunalna, zato što ih smatrate nižim, neprosvećenijim, nesposobnijim od muškaraca“ (Drakić, 2019: 91).

Ksenijino angažovanje

Više od polovine Ksenijinog životnog veka, proteklo je u društvu u kome žene nisu imale ni osnovno političko pravo, pravo glasa. Uprkos tome nije zapala u „stanje iscrpljenosti i erozije sopstva“ i njen doprinos ostvarenju ženskih prava nikako nije efemeran. Ostala je dosledna stavu da mudrost o životu nema prečeg zadatka do da egzistenciju ljudskog bića učini smislenijom, boljom, vrednijom, da doprinese humanizovanju individualnog i društvenog života.

„Ima još mnogo položaja u našem društvu i državi za koje se ženi odriče smisao i doraslost. Uz to, žene naše države lišene

su političkih prava, a tako im je oduzeto najefikasnije sredstvo da svoje stanje racionalno poprave. Otuda se kod nas još ne može govoriti o radikalnom rešavanju ženskoga pitanja i o zadovoljenju svih pravednih ženinih traženja“ (Vuletić, 2008: 9).

U takvom političkom i društvenom kontekstu živela je i radila Ksenija Atanasijević. Shvatala je u potpunosti da su i individualni i društveni životi zagađeni različitim oblicima negativnosti, nasilja, nepravdičnosti, diskriminacija i apsurdna. Njeni stavovi su tim vredniji upravo zato jer su se formirali u toj, prema ženama hostilej i otvoreno mizoginoj atmosferi, i u poređenju sa evropskim kontekstom svoga doba, anahronim srbijanskim društvom onoga vremena. Da antimoderna politička kultura naše zemlje bez liberalnih tradicija, sa snažnom nacionalnom ideologijom, nije bila nikakvo „zlatno doba srpske demokratije“, demantuje već i sama činjenica da žene nisu imale pravo glasa, kao i beskompromisni ali neuspešni angažman ženskog pokreta i Ksenije Atanasijević u tom pravcu (Perović, 2008: 22). Toj društvenoj distopiji suprotstavila se pre svega etičkim stavom da se ličnost svakog ljudskog bića mora poštovati, a utoliko pre, mora se respektovati život svakog čoveka, ma kog pola.

Nije se libila ni da javno zagovara feminizam, jer ga smatra nužnim instrumentom koji podrazumeva, kao nespornu, ideju da svako ljudsko biće jeste neprikosnoveno i da ima prava da na puni i neometani način razvije sebe, zasnovanu na nespornim principima poštovanja ličnosti, nezavisnosti i čovekovog dostojanstva (Vuletić, 2008: 22, 75). Ona podrazumeva pijetet prema ljudskoj ličnosti i shodno tome garantuje punu slobodu razvoja svakom individuumu kao i probuđenu svesnost o ravnopravnosti žene i muškarca kao člana ljudskog roda i zadobijanja onoga što ona naziva dostizanjem „pravde za ženu“ (Lolić, 2018: 301).

Tu ideologiju feminizma koju je potpuno prihvatila i argumentovano branila, Ksenija naziva visoko idealističnom, jer se osniva na onom što je najblagorodnije u ljudskom rodu (Bjelica, 2012: 194). Feminizam štaviše, preko unapređivanja žene, i neposredno sa tim ciljem, vrlo živo doprinosi i unapređenju čitavoga čovečanstva, jer doprinosi postizanju jednoga boljega i plemenitijeg odnosa među ljudima, koji će isključiti svako fizičko i moralno zloupotrebavanje drugoga. Feminizam se povezuje i sa rodoljubljem, smatrajući da svaka visoko obrazovana osoba treba da

bude rodoljub, te da teži ka promatranju naših, unutrašnjih potreba i mogućnosti i da sav svoj intelektualni kapacitet upotrebi u borbi za poboljšanje konkretnog stanja društva (Vuletić, 2005: 237).

Ne treba ispustiti iz vida da je polazna tačka feminizma, na koju je Ksenija takođe ukazivala, ukidanje nasilno postavljenih razlika i nejednakosti između ljudskih bića. „Najbogomrskiji zaplet nastao je na zemlji, kad je u bližnjem prestalo da se gleda biće ravno sebi, i od njega načinio potčinjeni stvor, namenjen eksploataciji. Tada su mučki pokopani bili najlepši principi čovečnosti: sloboda i pravičnost“ (Vuletić, 2008: 30). Upravo tome se suprotstavlja feminizam.

Uz to, u njemu ima dragocene optimističke vere, da je moguće upitomiti samoživu ljudsku prirodu, i među ljudima uspostaviti uslove za življenje u individualnoj slobodi, u simpatiji i u miru. Feminizam je baš taj pravi i nužni antipod onome što Ksenija identifikuje kao ondašnje besprimerno nepoštovanje tuđe ličnosti i smelost za prigušivanje i skrnavljenje tuđih prava. Posebno je ogorčena i što se „zbog toga više niko ne buni, pa se ta nepoštovanja i nepravde suviše često ponavljaju, dok su ljudi odveć velike kukavice da bi ustali u odbranu tuđih prava“ (Vuletić, 2011a: 16).

Time se izgrađuje jedna nova etička doktrina koja nastoji postizanju jednog boljeg i plemenitijeg odnosa među ljudima, koji će isključiti svako fizičko i moralno zloupotrebljavanje drugoga. Polazna tačka je ukidanje nasilno postavljenih razlika i nejednakosti među ljudskim bićima. Predugo žene trpe nejednakost pa Ksenija Atanasijević upozorava da to nije i ne može da bude rešenje jer, „trpljenje ne umanjuje već naprotiv, samo uvećava zlo, i ne jako ustupanje pred nasiljem obara čoveka do krajnjih nizina. Nepravda se širi brže nego opaka zaraza, naročito onda kada se povija glava pred njom, a suzbija se, sem u nekim izuzecima, samo načinom koji Ksenija naziva „nepoštednim utamanjivanjem“.

Kroz Beogradski ženski pokret Ksenija Atanasijević je težila ka usvajanju značenja pojma žena, kao bića socijalno ravnopravnog, jednakog po duhovnim i duševnim predispozicijama čoveku. I svaki napredak žene u javnim poslovima omogućen je pre svega ženskim sposobnostima, savesnosti i istrajnosti, a ne darovima od strane ma kog autoriteta, vlasti, akademije, crkve, muškaraca.

Svoju tezu o neistinitosti navodne inferiornosti žene, potkrepljuje primerima žena stvaralaca i istorijskih ličnosti od antičkih vremena, sve do naše epohe. Naglašava i da je svesna da će žene morati da trpe nepravde na putu do apsolutno ravnopravnog položaja, ali smatra da će jedino postupnost i metodičnost uvećavanja uticaja žena u javnom životu uroditi plodom. Pisala je:

„Razume se, da je zato najneophodnija potreba raditi, smišljeno i sigurno, na osvajanju političkih prava, jer tek kad se do njih dođe, biće moguće postaviti na temeljnu osnovu ceo moderni problem feminizma, koji je u sadašnjosti nemoguće običi, zbog sve složenijih kulturnih i društvenih prilika. Tek kad žene uđu u politički život, i kad ga svojim nekorumpiranim i pravoumnim shvatanjima osveže i učine čovečnijim, biće one u stanju da ravnopravno zauzmu sva zvanja na koja budu bile spremne.“

U svrhu sagledavanja mogućih strategija za ostvarenje tih ciljeva blisko je sarađivala sa evropskim i američkim organizacijama koje su radile na tom pitanju, kao što je Internacionalna alijansa za žensko pravo glasa.

Zalaganje Ksenije Atanasijević za žensko pravo glasa, bazira se na njenom protivljenju svakoj vrsti diskriminacije, uzimajući kao polaznu osnovu da su muškarac i žena po prirodi ravnopravni predstavnici ljudskog roda. Njena koncepcija o uzdizanju žene do slobodne ličnosti i ravnopravnog člana društva zasnovana je na etičkim principima, pri čemu je posebno poklanjala pažnju na položaj i prava žena. Smatrala je da su društvene distinkcije između muškaraca i žena bazirane na predrasudama, obmanama, pogrešnim gledanjima i zaključivanjima, kao i svim vrstama neistina. Pravednije društvo se ne može ostvariti dok se ne eliminišu te nemoralne predrasude koje ometaju razvijanje svih mogućnosti koje leže u ženinom ličnosti.

Iako postoji čitav kompleks pitanja od interesa za feministički pokret Srbije između dva rata, žensko pravo glasa je po mišljenju Ksenije Atanasijević, jedno od najkrupnijih i najaktuelnijih. Bez tog osnovnog građanskog prava, cela jedna polovina kulturnog stanovništva ostaje pasivna, zavisna i neiskorišćena za javni život naroda i društva, što je s moralne tačke neprihvatljivo. Nedostatak prava glasa uzrok je mnogobrojnih nepravdi. Žene su lišene političkih prava i tako im je oduzeto najefikasnije sredstvo da racionalno poprave svoje stanje. Ona je posebno stavljala

akcenat na ciljeve postizanja ekonomske bezbednosti i individualne slobode žena putem zadobijanja političkih prava, pre svih prava glasa. Cilj je bio učešće žena u radu Narodne skupštine, kao zakonodavnog tela, radi političkog izjednačavanja sa muškarcima. Da bi se to ostvarilo, potrebno je bilo, po Ksenijinom mišljenju, da se pre svega postigne oslobođenje žene kao ličnosti: od mnogobrojnih nasleđenih predrasuda, nametnutih stereotipa, štetnih tradicija, celokupne mreže ispređenih i čvrsto povezanih teorija o inferiornosti žene i o navodnoj „prirodnosti“ njenog potčinjenog položaja.

Zbog toga je bila jedna od aktivnih akterki Ženskog pokreta svog vremena smatrajući da je za takav pokret neophodna organizovana feministička kolektivna akcija usmerena na zadobijanje osnovnih prava žene u modernom društvu, za njeno ekonomsko oslobođenje i izjednačavanje sa muškarcem. Na kolektivnu delatnost nadovezuje se sveopšte svesno ljudsko učešće za koje se naša filozofkinja nada, da će u vidu solidarnosti sa ženama i njihovim opravdanim zahtevima za omogućavanje prava glasa, doći i od strane muških saveznika.

Ksenija Atanasijević, naime, smatra da je odavno postalo deplasirano pitanje da li ženu treba u svim pravima izjednačiti sa muškarcem. Poziva Ženski pokret da se osloni u tim nastojanjima na časne, kulturne, pravoumnije i pravdoljubivije muškarce koji ne pristaju da se tradicionalnom, nerazumnom, i apsurdnom gledištu o „prirodnosti“ potčinjenosti žena ne odupiru, jer treba da uvide da su osnovne smetnje samo laž i hipokrizija. Na njih se apeluje da moraju pozvati u pomoć razum, taj regulativni princip čitavog života, kao i da se mora neumorno raditi na tome da on što temlnije prosveti što veći broj ljudi.

Zaključak

Zahvaljujući ženama, koje su pokrenule istraživanja o nevidljivim ženskim pregnućima, danas sve bolje i sve više sagledavamo značaj Ksenije Atanasijević. Ovaj rad je jedan u nizu kojima se obavlja ono što je Anđelka Milić nazivala „nastanjivanjem žena u istoriji“. To „nastanjivanje“ žena u istoriji, odnosno otkrivanje njih i njihovih istorijski važnih doprinosa, nije moguće bez istorije

pisane i našom, ženskom rukom (Milić, 1996). Bez toga, može se steći pogrešan utisak da su žene bile nepostojeće akterke istorije, nesposobne intelektualke, ili neprijatelji istorije (Tomić, 2018: 378). Time doprinosimo širenju spoznaje i svesti o njenoj, za to vreme, izuzetnoj doslednosti u trudu da žena postane ravnopravna. Ono što je osvojeno njenim naporima, makar nam to izgledalo kao malo i nedovoljno, važan je dobitak za sve nas, danas.

Istorija feminizma, feministkinja i njihovih borbi, može da se shvati/ispriča i kao istorija osvajanja koncepta jednakosti pred zakonom ili pravne ravnopravnosti. Pravni sistemi, zakoni, razne regulative i njihova tumačenja onemogućavali su ženama u prvoj polovini dvadesetog veka imovinsku i finansijsku samostalnost (*personhood*), bavljenje nizom profesija, vršenje javnih funkcija, univerzitetske studije. Bilo je jasno da zakoni služe distribuciji privilegija i moći samo muškarcima, zato je prvi korak morao da bude u domenu pravnog sistema i počinjao je od ženskog prava glasa (Frug, 1992: 206).⁵ Žene su prvo morale da zadobiju *political personhood* da bi narušile patrijarhalan koncept diskriminativne, muškocentrične društvene organizacije i stekle mogućnost da se bore i za svoja druga prava (Phillips, 1998). Njihov slogan u to vreme bio je, „Mi moramo da pravimo zakone za nas” (*We must make laws for ourselves*), a ne da to rade umesto nas drugi. Samo tako mogle su žene da se zaštite, ali i da nastoje na novoj etici međuljudskih odnosa i društvenoj odgovornosti (Frug, 1992: 407).

Kasnija istorija dvadesetog i dvadeset i prvog veka pokazala je da eliminisanje ugnjetavanja i diskriminacije žena nije okončana jednostavnim ostvarivanjem formalno pravne ravnopravnosti, jer je zakon uvek nemoćan dokle god (muška) moć ostaje najjača moć (MacKinnon, 1987: 2). Taj prvi korak, ženskog prava glasa, bio je *sine qua non* za postizanje bilo kojih daljih ciljeva (Smart, 1994). Položaj ravnopravnosti žena, pretpostavlja kontinuitet, koji počinje sa pravnom i izbornom jednakošću, što se u današnje vreme smatra usvojenim minimumom (Mršević, 1994: 22–24).

⁵ Gender makes men first-class citizens and women into second-class citizens.

LITERATURA

- Arsić, Tanja. 2019. Istorija žena u advokaturi Srbije. Esej u čast K. Lengold Marinković. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 1:67–74.
- Atanasijević, Ksenija. 1941. Razarajuće nemani. Beograd. *Pravda*, 18. februar.
- Bjelica, Petra. 2012. Hrabrost otvorene borbe Ksenije Atanasijević. *Genero*, 16: 193–196.
- Bok, Gizela. 2005. *Žena u istoriji Evrope*. Beograd: Clio.
- Božinović, Neda. 1996. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: Feministička izdavačka kuća 94, Žene u crnom. Dostupno na: <http://afzarhiv.org/items/show/478>, pristupljeno 30. 3. 2020.
- Frug, Mary Joe. 1992. *Women and law*. Westbury, New York: The Foundation Press.
- Drakić, M. Gordana. 2019. Nisu ga ni tražile! O pitanju ženskog prava glasa... Novi Sad: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 1: 81–112.
- Jovanović, Slobodan. 1990. *O državi, osnovi jedne pravne teorije*. Beograd: BIGZ, Srpska književna zadruga.
- Jovanović, Slobodan. 1995. *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Službeni list SRJ.
- MacKinnon, Catharine. 1987. *Feminism unmodified – Discourses on Life and Law*. London (England): Cambridge (Massachusetts).
- Markov, Slobodanka. 2001. *Pravo glasa žena*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju.
- Milić, Anđelka. 1996. Neda Božinović: Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku. *Ženske studije* br. 5 / 6. Dostupno na: <https://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-5-6/230-zensko-pitanje-u-srbiji-u-xix-i-xx-veku>, pristupljeno 13. 3. 2020.
- Mršević, Zorica. 1994. *Ženska prava su ljudska prava*. Beograd: SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja. Centar za ženske studije i komunikaciju. Autonomni ženski centar protiv seksualnog nasilja. Dostupno na: http://www.zoricamrsevic.in.rs/knjige/zenska_prava_su_ljudska_prava.pdf, pristupljeno 9. 3. 2020.
- Mršević, Zorica. 2011. *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka. Dostupno na: http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Rodna_ravnopravnost_-_Zorica_Mrsevic.pdf, pristupljeno 10. 3. 2020.
- Pantelić, Ivana. 2011. Neki aspekti položaja žena u Kraljevini Jugoslaviji. *Knjiženstvo*. Dostupno na: <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2011/zenska-knjizevnost-i-kultura/neki-aspekti-polozaja-zena-u-kraljevini-jugoslaviji>, pristupljeno 17. 2. 2020.
- Perović, Latinka. 2008. *Olga Popović–Obradović - Kakva i kolika država, Oglеди o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX–XXI veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Oglеди* br. 12.

- Phillips, Anne 1998, *Feminism & Politics*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Radović, Nadežda. 2013. Ženski pokret (1) Diskontinuitet i kontinuitet. *Republika*. Jun. Broj 550 - 551. Dostupno na: <http://www.republika.co.rs/550-551/17.html>, pristupljeno 12. 3. 2020.
- Smart, Carol. 1994. *Feminism and the Power of Law*. London and New York: Routledge.
- Stevanović, M. Marjana. 2019. Slavne žene iz prošlosti sistematski ignorisane. *Danas*, 1 maj. Dostupno na: <https://www.danas.rs/medelja/slavne-zene-iz-proslosti-sistematski-ignorisane/>, pristupljeno 11. 3. 2020.
- Tomić, Svetlana. 2018. Žene, pamćenje i istorija: autobiografika kao suočavanje sa prošlošću i sredstvo za kreiranje drugačije budućnosti. *Sociologija*, 60, 1: 376–388..
- Vesnić, mlađi, Radoslav. 2008. *Dr Milenko Vesnić gransenjor srpske diplomatije*. Beograd: Prometej, Centar za studije Jugoistočne Evrope i Fakultet političkih nauka u Beogradu.
- Vuletić, Ljiljana. 2005. *Život i misao Ksenije Atanasijević*. Beograd: izdanje autorke.
- Vuletić, Ljiljana. 2008. *Etika feminizma*. Položaj žene u našem javnom životu. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava. Oglеди br. 11.
- Vuletić, Ljiljana. 2011. *Etika hrabrosti*. Beograd: Žene u crnom. Rekonstrukcija Ženski fond. Centar za ženske studije.
- Vuletić, Ljiljana. 2011. *Život i misao Ksenije Atanasijević, Protiv totalitarizma – za ljudska prava i slobode*. Beograd: Žene u crnom.
- Zakon o advokatima za Kraljevinu Srba Hrvata i Slovenaca iz 1929. godine. Dostupno na: https://aks.org/sr_lat/zakon-o-advokatima-kraljevina-shs/, pristupljeno 10. 3. 2020.

Zorica Mršević

WOMEN'S SUFFRAGE

Abstract

This paper examines Ksenija Atanasijević's commitment to gaining women's suffrage in the period between the two world wars. It thus expands awareness of her and her exceptional consistency in the efforts to make women equal, in her time. She advocated the idea based on the undisputed principles of respect for personality, independence and human dignity, that every human being is inviolable and has the right to develop himself or herself in a full and unobstructed manner. It turned out that the power of public engagement she believed in, was a winning strategy, although the women's right to vote seemed impossible at that time, only to become reality in the years to come. The text presents the European political

context which, after the First World War, involved a moment of significant improvement of the legal and social position of women, albeit one not followed by the anachronistic domestic society. What follows is an analysis of the domestic situation and presentation of arguments against women's suffrage, the activities of the women's movement of that time, of which Ksenija Atanasijević was a member, as well as presentation of her arguments in favor of realization of this fundamental political right for women. Thus, this paper belongs to the series of papers that have recently carried out the specific task of "inhabiting" history with women, that is, their rediscovery in terms of their life engagements and historical contributions.

Keywords: women's suffrage, feminism, women's movement, opponents, the power of public engagement, "inhabiting" history with women.